

УДК 340.0

А. М. Шульга

Склад правомірної поведінки особистості, його особливості

Висвітлено структурні елементи складу правомірної поведінки особистості, орієнтуючись насамперед на прикладне значення цієї категорії у контексті такого юридичного явища, як правова кваліфікація.

Метою статті є уточнення визначення поняття складу правомірної поведінки, висвітлення, конкретизація змісту структурних елементів складу правомірної поведінки особистості, з'ясування його видів, орієнтуючись насамперед на прикладне значення цієї категорії, її відповідний статус у контексті правової кваліфікації поведінки як правомірної.

«Склад правомірної поведінки» не є тим поняттям, яке можна віднести до кола ґрунтовно розроблених у загальнотеоретичній юриспруденції. Не випадково іноді в наукових дослідженнях хоча й надається характеристика відповідних елементів цього складу, проте саме поняття «склад правомірної поведінки» загалом не використовується. Приміром, С. А. Капітанська у контексті узагальнюючої характеристики такого виду правомірної поведінки, як «правомірна бездіяльність», не використовує цю категорію, хоча пише, що: «1. Об'єктом правомірної бездіяльності є суспільні відносини, які не порушуються внаслідок правомірної бездіяльності. 2. Об'єктивна сторона правомірної бездіяльності включає в себе: власне корисну або прийнятну бездіяльність, суспільно значущі наслідки вчинку, зв'язок між бездіяльністю і наслідком. 3. При встановленні суб'єкта правомірної бездіяльності необхідно з'ясувати, чи була наділена особа суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, встановленими нормативним або договірним шляхом. 4. Суб'єктивна сторона правомірної бездіяльності характеризується свідомовольовим характером, гальмуванням активності і стримуючими мотивами» [1, с. 81].

Термін «склад правомірної поведінки» також не можна визнати тим терміном, який відноситься до усталеної, традиційної, загальнозживаної термінології підручників, навчальних посібників з теорії держави і права. В текстах їхніх підрозділів, що присвячені власне правомірній поведінці, він зустрічається достатньо рідко.

У навчальній літературі зазначений термін, приміром, використовує О. Ф. Скакун [2, с. 452]. Вона пише: «Склад правомірної поведінки – система ознак поведінки, яка відповідає припи-

сам права». Склад правомірної поведінки – це: «*Суб'єкт* – суб'єкти права: фізичні та юридичні особи, які визнані дієздатними й деліктоздатними, тобто здатними здійснювати свої права та обов'язки і нести юридичну відповідальність»; «*Суб'єктивна сторона* – внутрішнє ставлення (зацікавленість, байдужість) суб'єкта права до своєї діяльності та її результатів, визначення якості вчинків, з яких складається поведінка, їх оцінка»; «*Об'єкт* – явища навколишнього середовища, на які спрямовані правомірні вчинки: матеріальні й нематеріальні блага, суспільні відносини»; «*Об'єктивна сторона* – зовнішня форма вираження правомірних вчинків: дія або бездіяльність; їхні корисні результати; причинний зв'язок між діями та їхніми наслідками».

Сформульоване вище визначення поняття складу правомірної поведінки і його загальна характеристика, на жаль, не зосереджують увагу на питанні *прикладного* значення «складу правомірної поведінки» в категоріально-понятійному апараті правознавства як у цілому, так і стосовно окремих його елементів. Так, зокрема, зазначена характеристика *суб'єктивної сторони* правомірної поведінки репрезентує не стільки прикладний, скільки суто загально-психологічний підхід до висвітлення її змісту, хоча в навчальній літературі, наприклад, у межах характеристики «суб'єктивної сторони злочину» традиційно розглядається питання «Поняття і значення суб'єктивної сторони злочину» [3, с. 159]).

Слід наголосити: об'єктивна необхідність категорії «*склад правомірної поведінки*» загалом зумовлена саме тим, що *юридична практика* припускає іноді необхідність враховувати з метою оцінки поведінки як правомірної ознак, охоплених поняттям «*склад правомірної поведінки*», а саме: «*об'єкт*», «*суб'єкт*», «*об'єктивна сторона*», «*суб'єктивна сторона*». Склад правомірної поведінки являє собою сукупність тих ознак поведінки суб'єкта права, які є *необхідною і достатньою* підставою для правової кваліфікації цієї поведінки як правомірної. Загальновідомо, що, приміром, у складі злочину всі його елементи – *рівнозначні*, відсутність хоча б одного елемента у складі злочину означає відсутність *підстави* кримінальної відповідальності, оскільки склад злочину «є єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності» [3, с. 92]. Однак у цьому плані правова кваліфікація поведінки як правомірної має свої особливості, істотні відмінності.

З точки зору формальної логіки, *правова кваліфікація*, як відомо, – це простий категоричний силізм (вид *дедуктивних умовиводів*) [4, с. 153–155], який складається з двох засновків та висновку. У процесі кваліфікації правомірної поведінки біль-

ший засновок складає знання про ознаки правомірної дії (бездіяльності), передбачені насамперед *«нормою-правилом поведінки»* як нормою, що безпосередньо регулює суспільні відносини [5, с. 150] (внаслідок *системності* норм права реалізація норм-правил поведінки завжди невіддільна від врахування вимог і низки інших, *спеціалізованих* норм права [6, с. 63]), або *«принципом права»* (класичний випадок: принципи права *безпосередньо* застосовуються для подолання *прогалин у праві*, тобто за відсутності відповідної *«норми-правила поведінки»*). Менший засновок – це знання про *«ознаки відповідної фактичної дії (бездіяльності)»*. Висновком є судження, що *«дана поведінка є правомірною»*.

З огляду на ставлення законодавця до необхідності врахування *суб'єктивних* та *об'єктивних* ознак для оцінки поведінки як правомірної, головна *особливість правової кваліфікації правомірної поведінки* полягає в тому, що *не завжди має враховуватись уся їх сукупність*. Насамперед *не враховується* з метою такої оцінки *«суб'єктивна сторона»*, у зв'язку з чим, на нашу думку, *за загальним правилом*, склад правомірної поведінки особи є *усіченим*. Якщо ж *враховується* для юридичної оцінки *«суб'єктивна сторона»*, – склад правомірної поведінки особи є *повним*. Таким чином, основні види складу правомірної поведінки (за його значення для правової кваліфікації): *1) усічений; 2) повний*.

Орієнтуючись на зміст елементів складу правомірної поведінки, у зв'язку із тим, що *«правове відношення є формою реалізації норми права»* [7, с. 134] і більшість норм права, як відомо, реалізується саме в межах *правовідносин*, характеристика *«об'єкта»* і *«суб'єкта»* правомірної поведінки загалом збігається з характеристикою *об'єкта* і *суб'єкта* правовідносин (категорії *«об'єктивна сторона»* і *«суб'єктивна сторона»* в теорії правовідносин для аналізу *складу правовідносин* не використовуються). Зазначене не означає, що в разі реалізації норм права *поза* правовідносинами (приклад: складання народним депутатом України присяги, який є зобов'язаним скласти присягу, оскільки здійснення відповідної дії *«вимагає»* зміст ст. 79 Конституції України, котрий припускає, що загалом немає якого-небудь суб'єкта права, уповноваженого *«вимагати»* складання присяги) характеристика *«об'єкта»* чи *«суб'єкта»* правомірної поведінки чимось відрізняється від загальнотеоретичної характеристики *об'єкта* і *суб'єкта* правовідносин (відповідних *«об'єктів права»* і *«суб'єктів права»*), оскільки основна відмінність між цими видами реалізації норм полягає у тому, що логіка правовідносин потребує наявності не просто *поведінки, передбаченої нормами права*, а певної юридично унормованої *взаємної поведінки* їх

учасників як *уповноваженої й зобов'язаної сторін* (приклад: поведінка «боржника» і «кредитора» за договором позики).

У філософії «об'єкт» (від лат. *objectum* – предмет) – це те, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності. Об'єкти правовідносин і, одночасно, об'єкти правомірної поведінки особистості – це, приміром, матеріальні блага (речі, цінності тощо), нематеріальні блага (наприклад, честь, гідність, ділова репутація). Правове регулювання припускає певні обмеження щодо об'єктів правовідносин (об'єктів правомірної поведінки особистості). Приміром, людина може купити, продати лише речі, які не вилучені з цивільного обороту. Зрозуміло також, що є об'єкти правовідносин, учасником яких взагалі не може бути окрема людина як індивідуальний суб'єкт права, оскільки їх учасником можуть бути лише *колективні суб'єкти* [8, с. 87].

Збігається загалом і характеристика «суб'єкта правомірної поведінки» з характеристикою *суб'єкта права* як учасника правовідносин. «Суб'єкт правомірної поведінки» – це завжди відповідний *суб'єкт права*, тобто суб'єкт, що має *правосуб'єктність* – можливість (передбачену нормами, принципами права) мати юридичні *права та обов'язки*, бути учасником *правовідносин*. *Правосуб'єктність* є тією вихідною, первинною юридичною якістю, без наявності якої той чи інший суб'єкт не має статусу суб'єкта права і, відповідно, статусу суб'єкта правомірної поведінки. У зв'язку з тим збігаються не тільки поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт, що має правосуб'єктність» [8, с. 86], але й збігається із вказаними поняттями і поняття «суб'єкт правомірної поведінки».

Особистість як «суб'єкт правомірної поведінки» – це людина, яка має *правосуб'єктність*. *Правосуб'єктність особистості як індивідуального суб'єкта правовідносин* [8, с. 87] – «індивіда», «фізичної особи» складається з таких елементів, як *правоздатність* (здатність мати юридичні права та обов'язки) і *дієздатність* (здатність самостійно, своїми діями здійснювати юридичні права та обов'язки). Розрізнення, розмежування правоздатності й дієздатності є характерною рисою саме правосуб'єктності особистості, насамперед особистості як суб'єкта *приватного права* (приміром, лише *дієздатний* громадянин може бути суб'єктом договору купівлі-продажу будинку або стороною шлюбного контракту). Психічний стан людини (малолітня, душевнохвора), проблема нездатності людини (певною мірою або повністю) розуміти значення своїх дій, керувати своїми діями припускає, що *правоздатна* людина іноді, у певних ситуаціях є *недієздатною* (зазначена проблема вирішується встановленням щодо відповідної людини опіки, піклування).

Однак, оскільки не у всіх галузях та інститутах права (приклад: трудове право, виборче право) розмежовується *правоздатність* і *діездатність* людини, тобто часто-густо *правосуб'єктність* – це «*праводіездатність*» [9, с. 489] (це одночасно і правоздатність, і діездатність), загалом доцільно у найбільш стислому вигляді визначати «*суб'єкта* правомірної поведінки» як суб'єкта, котрий має *правосуб'єктність*.

Традиційним є і залишається розуміння «*об'єктивної сторони* правомірної поведінки» *особистості* – це насамперед правомірна *дія* чи *бездіяльність* людини. Зрозуміло, що законодавець додатково може сформулювати у нормі права і певні вимоги до *умов, засобів, способів* здійснення правомірної дії, приміром, договір купівлі-продажу будинку має бути нотаріально засвідченим.

Можна також висловити тезу, що не тільки певна *дія*, але й *належний результат дії* складають у низці випадків «*об'єктивну сторону* правомірної поведінки». Наприклад, договір підряду припускає не тільки здійснення його виконавцем (підрядником) на користь замовника певної дії, але й наявність відповідного належного її результату. Так, приміром, кравець не просто має пошити для замовника костюм, але й костюм як результат виконаної кравцем роботи повинен мати відповідну належну якість.

Проте необхідно зазначити, що з огляду на теорію правовідносин *результат дії* як такий відноситься до кола *об'єктів* правовідносин, є одним із можливих їх *об'єктів*: «залежно від характеру та видів правовідносин... їх об'єктами є...», зокрема, «...дії суб'єктів, різного роду послуги та їх результати» [9, с. 495]. При цьому *причинний зв'язок між правомірною дією та її правомірним результатом*, як правило, у контексті правомірної поведінки не має якогось спеціального значення, є самоочевидним, тобто юридичне значення має лише власне *дія* та її *результат* («причинний зв'язок» як аспект характеристики їх співвідношення не має прикладного значення, не потребує якогонебудь формально-логічного аналізу, юридичної оцінки з боку юриста-практика).

Що стосується характеристики «*суб'єктивної сторони* правомірної поведінки», її розуміння як елементу складу правомірної поведінки *особистості*, на нашу думку, необхідно пов'язувати з такими поняттями *мови права* (мови закону), як «мотив», «мета», «добровільність», «добросовісність», «внутрішнє переконання», «законний інтерес», «думка» – поняттями *нормативного матеріалу*, які одночасно є поняттями і психологічними, і юридичними, нормативно значущими. Саме такого роду поняття повинні бути предметом спеціального дослідження

щодо висвітлення особливостей змісту суб'єктивної сторони правомірної поведінки особистості. Як відповідний приклад у цьому контексті можна вказати на прикладний аспект суб'єктивної сторони правомірної поведінки особистості як учасника правочину. Будь-який правочин має бути укладеним людиною добровільно: правочин, як зазначають науковці, – «це завжди вольовий акт», «волевиявлення учасника правочину має бути вільним і відповідати його внутрішній волі» [10, с. 275, 291].

Узагальнюючи зазначене, необхідно насамперед зробити висновки щодо актуальності потреби підкреслення прикладного характеру поняття «склад правомірної поведінки», у зв'язку із чим дане поняття необхідно визначати як *сукупність передбачених нормами (принципами) права об'єктивних і суб'єктивних ознак дії (бездіяльності), котрі є підставою для її юридичної оцінки (правової кваліфікації) як правомірної*. Склад правомірної поведінки особистості за його значенням для правової кваліфікації може бути: 1) усіченим; 2) повним.

Список літератури: 1. Капітанська С. А. Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Капітанська Сніжана Анатоліївна. – К., 2005. – 183 с. 2. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Х. : Консум, 2000. – 704 с. 3. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – 480 с. 4. Кириллов В. И. Логика : учеб. для юридич. вузов и фак. ун-тов. – 2-е изд., испр. и доп. / В. И. Кириллов, А. А. Старченко. – М. : Высш. шк., 1987. – 271 с. 5. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; за ред. В. В. Копейчикова. – Стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 320 с. 6. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с. 7. Малько А. В. Теория государства и права в вопросах и ответах : учеб.-метод. пособие / А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 197 с. 8. Алексеев С. С. Государство и право. Начальный курс / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1993. – 176 с. 9. Теория государства и права. Курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с. 10. Цивільне право України : підручник : у 2 ч. Ч. 1 / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Р. Б. Шишки та канд. юрид. наук, доц. В. А. Кройтора. – Х. : Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – 516 с.

Надійшла до редколегії 22.06.2011

Освещены структурные элементы состава правомерного поведения личности, ориентируясь, прежде всего, на прикладное значение этой категории в контексте такого юридического явления, как правовая квалификация.

Structural elements of composition of lawful behaviour of the person are shined, being guided, first of all, by applied value of the given category in a context of such legal phenomenon as legal qualification.